

Анна Гордійчук

Його фільми змушують сміятися вже кілька поколінь

Мета кінокомедій – розсмішити глядача, поліпшити його настрій. Цей жанр з'явився з появою самого кінематографа і був дуже популярним. Віктор Іванов – яскравий представник жанру кінокомедії. На відміну від його фільмів, життя режисера не було легким. Він пройшов війну, зазнав відлучення від кіно, його змушували по кілька років чекати дозволу знімати. Його не особливо любила критика. Блискучу комедію «За двома зайцями» було названо «низьким жанром», хоча глядач сприйняв її «на ура». Ще й досі фрази з його фільмів досить часто цитують.

Шлях у кіно

Народився Віктор Іванов 1909 року в родині фельдшера Михайла Спиридоновича та домогосподарки Тетяни Андріївни Іванових. Зростав майбутній кінорежисер разом із братом і сестрою в приміщенні залізничної лікарні на вулиці Алейки, найближчої до залізничної колії та вокзалу Козятин.

На той час, за спогадами сина, кінооператора Михайла Вікторовича Іванова, в тому одноповерховому приміщенні розміщувалися лікарняні палати для хворих і житло для медпрацівників – двох фельдшерів та одного лікаря. У 1919 році, коли Віктору виповнилося 10 років, під час епідемії тифу у Козятині, рятуючи хворих, передчасно помер його батько. Період громадянської війни був складний для всіх, а тим паче для трьох напівсиріт та вдови. З 1922 року підліток Віктор, у неповних 13 років, розпочав трудову біографію розсильним. У 1923 – 1925 роках навчався у Бердичівському ремісничому училищі, а з 1925-го по 1927-й – на залізничника в Жмеринській залізничній профшколі. Після її закінчення Віктора Іванова, спеціаліста-залізничника з дипломом помічника машиніста, направили на роботу до Вязьми. У 1929 році він отримує диплом машиніста паровоза і їде на навчання до Москви. В столиці СРСР Віктор Іванов докорінно змінив свою долю, вступивши у ВДК на режисерське відділення, на курс відомого майстра кіно Сергія Ейзенштейна. Вручаючи диплом Віктору Іванову, Ейзенштейн промовив: «А ця похмура людина, напевно, зніматиме комедії». Закінчивши вищий навчальний заклад з відзнакою, працював на Київській кіностудії режисером, асистентом режисера. З 1941-го по 1942-й працює асистентом режисера в Ашхабаді, куди було евакуйовано Київську кіностудію, а 1942 року стає курсантом військового училища в Ташкенті.

Дорогами війни

На війні Віктор Іванов був командиром взводу 105-ої окремої вогнеметної роти, яка брала участь у кривавих боях в обороні Сталінграда. У 1943 – 1945 роках – командир 21-го окремого вогнеметного батальйону та помічник начальника штабу I та II Українських фронтів. Форсував Дніпро, брав участь у битві на Букринському плацдармі, визволяв Київ і Київську кіностудію від фашистів. На декілька днів був призначений комендантом студії. Дістав важку контузію, був двічі поранений. У 1945 році комісований за станом здоров'я. Мав орден Червоної зірки та медаль «За відвагу» за оборону Сталінграда, але повернутися до улюбленої роботи не зміг. Тогочасний директор кіностудії сказав: «Асистенти режисера, а тим паче, інваліди, нам не потрібні». Та все ж, покалічений війною, з 1945-го до 1947-го роки він працював режисером на рідній кіностудії. У 1947 – 1948 роках Віктор Іванов стає режисером Свердловської кіностудії, у 1948 – 1949 роках знімає «Дот 9/1», «Маяк».

У 1949 – 1950 роках був режисером, художнім керівником Литовської кіностудії. А з 1950 і до кінця життя (помер 1981 року) – режисером Київської кіностудії ім. Олександра Довженка, де поставив 13 фільмів.

З 1952 року Віктор Іванов пише дитячі твори. Виходять друком збірки «Про нашу Наташу» (1953) та «Доріжка» (1958). Його приймають до Спілки письменників.

Війна для Віктора Іванова розпочалася з бомбардування заводу «Більшовик», поруч із яким він мешкав, із чергувань на даху великого павільйону Київської кіностудії, де він працював.

Коли у 1942 році Віктор Іванов потрапив на фронт, опинившись у самісінькому пеклі битви за Сталінград, на екрани уже вийшли фільми, зняті за його сценаріями, короткометражки для фронтових кінозбірників: «Три танкісти на фронті» (з улюбленими акторами – Борисом Андреевим, Миколою Крючковим, Марком Бернесом). До того часу на всі прохання відправити його на фронт отримував відповідь: «Фільми проти Гітлера – це також війна». Разом із Олександром Довженком, з котрим товаришував ще з довоєнних років, приїхав до Москви. Тут Олександр Петрович дістав призначення в діючу армію політпрацівником. «Він запропонував мені вирушити за ним, – пише у своїх спогадах В.Іванов. – А я прийняв рішення йти на фронт, але не як ад'ютант чи компаньйон полковника, а як солдат, що ближче пасує до мого прізвища й необхідніше

молодому художникові. Олександр Петрович благословив мене на добрі справи. Вручив товстий зошит і порадив записувати туди, «як говорять люди на війні» (цей зошит залишився десь на колишньому Переяславському плацдармі в урочищі Вороньове, біля села Щучинка, на правому березі Дніпра, засипаний землею, в ямі, з якої витягли його, пораненого). До зошита були покладені туркменські в'язані шкарпетки. Сказав Олександр Петрович на прощання слова, сповнені глибокого почуття. Так колись запорозький козак міг благословити сина в похід».

«Уже на фронті я отримував від Олександра Петровича трикутники... Він писав, ніби був цілком упевненим у тому, що ми з ним зустрінемося. Кожного листа завершував словами: «До близької зустрічі в Києві». Листи розпочиналися зверненням: «Дорогий воїне і переможцю німецьких загарбників, Вікторе Київський!»

Вони зустрілися в листопаді 1943 року вже у визволеному Києві. Зі своїм вогнеметним батальйоном Віктор Іванов першим увійшов на територію Київської кіностудії і на радіощах розписався на її залізних воротах, але не крейдою чи шматком вугілля, а автоматного чергою. «За Київ воював, – писав у листі своєму кінооператору Олександр Мішуріну, – і повір, що зовсім інше почуття – битися за своє рідне місто, ніж залишити його. Запам'ятай (і нехай дехто запам'ятає), що в ККС (Київська кіностудія) я ввійшов першим, і не як-небудь, а в шинелі. У мене вийшло, як у моєму сценарії «Дот 9/1».

«Зі своїми бійцями довелося проходити на Борщагівку по 1-й Дачній, а вулицю було завалено уламками заводу «Більшовик», висадженого в повітря німцями, то прохід був через подвір'я мого будинку. Дали салют з автоматів, а потім наказали розміститися до ранку тут. Я спав зі своїми бійцями в своїй кімнаті й заповнив ними кімнати колишніх сусідів. Із усього мого «багатства» знайшов лише фотографію сина Мишка, що вважаю чудовою ознакою...» Такого повороту долі не вигадася навіть наймудріший кіносценарист.

Війну Віктор Іванов закінчив у Румунії. Тяжке поранення, госпіталь, знову Київ. Квартиру, де він мешкав до війни, зайняла людина, котра вміла успішно влаштуватися і при німцях, і при «радах». Віктор Іванов витримав битву з фашистами, але здолати бюрократів не міг... Ось чому його перший фільм «Пригоди з піджаком Тарапуньки» було знято лише в 1955 році.

9 травня 1975-го, через три десятиліття, разом із сином поїхав до Щучинки, щоб подивитися на місця боїв, пригадати ті страшні дні, своїх загиблих друзів. Але була в нього ще одна заповітна мета – спробувати розшукати свій фронтовий щоденник, засипаний землею зошит, який дав йому Олександр Довженко. Знайшов те місце, той окоп, але там були лише іржаві патрони. Віктор Іванов мріяв зняти фільм про війну, про людей, з котрими довелося воювати. Але не судилося.

«За двома зайцями»

«За двома зайцями» (1961) – комедія за однойменною п'єсою М. Старицького. Головну роль у фільмі (Свирида Петровича Голохвастова) зіграв Олег Борисов. Роль Проні Прокопівни дісталася Маргариті Криницькій. Таїсія Литвинено зіграла Химку. Наталія Наум була Галею. Батька Проні, Сірка, втілював Микола Яковченко. Нонна Копер-

Нонна Копержинська та Віктор Іванов під час роботи над фільмом «Веселі Жабокричі». Режисер Віктор Іванов. Кіностудія ім. О. Довженка, 1971.

жинська зіграла роль тітки Секлети. Оператором був Вадим Ілленко, а сценаристом – сам Іванов. В оригіналі фільм було знято українською мовою, дублювали і на російську. Куди зникла україномовна версія – досі невідомо.

Віктор Іванов мав довести, що фільм «запустити» варто. І захищав його у відділі культури ЦК Компартії України. Він зумів переконати керівництво, що фільм цей – «на злобу дня», що завдяки образу чепуруна Голохвастова буде висміяно тогочасних стилів. Як згадує син режисера Михайло, в Голохвастова був реальний прототип – стилігга Толя, що жив неподалік. Віктор Михайлович ставився до нього з великою симпатією. Часто перед зйомками режисер ходив по кухні, наслідуючи ходу, манери тієї людини, щоб, прийшовши на знімальний майданчик, точно показати, якого ефекту потрібно добитися в кадрі. У Віктора Михайловича була важлива для режисера риса – спостережливість. У людях він умів знаходити цікаві характери, образи, а в буденному – дотепне. Так було, наприклад, з вагами, на які зіперлася ліктями Проня, намагаючись прикурити в Голохвастова.

Дуже «тішила» Віктора Михайловича та обставина, що чиновники та кінознавці не знають української класики. В написаному ним сценарії було чимало «відсебеньок»: «лягли і просять», «я вам не як-небудь що, а що-небудь як», «фігура тіла», «дасть Бог, помремо – тільки вона раніше, а я пізніше», «а то шкварчала ваша папіроска». Всі ці вирази придумав Іванов. Невгамовна фантазія вирізняла його і в повсякденному житті – постійні неологізми, каламбури, жарти народжувалися у нього напрочуд легко.

Спершу на роль Голохвастова планувалося запросити Миколу Гриценку, але він разом з театром мав їхати на гастролі: театр Вахтангова вперше вирушав до Франції. Якби не ті гастролі, то глядачі побачили б зовсім інакшого Голохвастова. Була на роль Голохвастова ще одна кандидатура – Юрій Тимошенко, народний улюбленець Тарапунька, але йому завадив жорсткий гастрольний графік. Коли фільм вийшов на екрани, успіх у глядачів був неочікуваним.

Фільм, який примушує сміятися вже кілька поколінь,

знімався довго й важко. Творчі суперечки нагнітали атмосферу так, що на майданчик викликали «швидку». Оператор Вадим Ілленко згадує фантастичну вимогливість режисера. Актриса, що грала Проню, ридала мало не щодня. «Він її часто доводив до сліз. Рита тікала за декорації виплакуватися. Він її шукав, знаходив, просив пробачення. І вона продовжувала працювати».

Олег Борисов після чергової суперечки з режисером зупинив процес зйомок: «Я зніматися більше не буду!» – і написав заяву про те, що він відмовляється від зйомок. Виник скандал. Знімальна група жила, як на вулкані. І мало хто здогадувався, що означає цей фільм для режисера. Йому, випускникові ВДІКу, талановитому учневі Ейзенштейна, потрібно було зробити все бездоганно, адже знімати давали дуже рідко.

Таїсія Литвиненко (Химка) згадувала, що Іванов знайшов своєрідний ритм фільму. Нині прима Львівського театру

ім. Марії Заньковецької, Таїсія Литвиненко тоді, в 61-му, відмовилася грати Проню. Гадала, що знімають проходну комедію, і вибрала роль служниці Химки. Ця другорядна роль стала для неї чи не найкращою в кіно. Фільм взагалі багатьох зробив зірками. А того, хто їх «запалив», навіть не похвалили. Глядачі штурмували кінозали, а критики визнали картину найгіршим фільмом 61-го року!

Іванова методично витісняли з кінематографа. Так і не знявши давно задуманих фільмів, він переніс два інфаркти і помер. А його комедія «За двома зайцями» 1999 року, через 40 літ після виходу в прокат, отримує Державну премію України ім. О. Довженка. Її удостоєні: Віктор Іванов (посмертно), Вадим Ілленко, Маргарита Криницина, Наталя Наум та Олег Борисов (посмертно). Комедія «За двома зайцями» продовжує смішити й тішити людей. На жаль, інші роботи Віктора Іванова залишилися поза увагою глядача.

Вадим Скуратівський

Комедія в трагедії історії

Кадр із фільму
«Світлій шлях».
Режисер Григорій
Александров.
«Мосфільм», 1940.

Кадр із фільму
«Трактористи».
Режисер
Іван Пир'єв.
«Мосфільм», Київська
кіностудія, 1939.

Комедія, вважали німецькі романтики, – це ніби інверсія трагедії, особлива, за своїм характером, її художня посестра. У великому художньому часі вони стоять десь поруч.

Сміх – першоматерія комедії, стихія, яка має водночас чітку морфологію і особливу свою історію в згаданому часі. Михайло Бахтін у своїй геніальній книзі про сміх Франсуа Рабле цілком погоджується з пропозицією-ідеєю Олександра Герцена про те, що не зайве було б «написати історію сміху». Ту свою «історію сміху» Бахтін написав у 1930-му, у кустанайському своєму засланні, себто в епоху, яку він пізніше, у приватній розмові, схарактеризував: все було, ніби перед апокаліпсисом...

Отож, радянський апокаліпсис 1930-х. Неймовірні гекатомби: статистика і досі не в змозі зібрати, у цехових її термінах, «великі числа» тих гекатомб.

Із дивовижною послідовністю після кожного терористичного гіперспазму в суспільстві, заблуканому на моторошних своїх тоталітарних манівцях, аж ритуально-обрядово з'являється та чи та радянська кінокомедія. Незрідка з дуже виразним українським акцентом.

1934-й. Рівно через рік, отже, після української селянської гекатомби, на чорноморських околицях її власне ук-

раїнської і кубанської географії з'являються «Веселые ребята» Григорія Александрова-Мормоненка. Перший кіновихід тогочасного радянського кіносміху. Знятий саме там, де за вимушеним визнанням тогочасної «Большой советской энциклопедии» (т. 30-й, підписаний до друку в липні 1936-го): мав місце «особливо сильний куркульський саботаж – на Кубані в 1932–1933»). Тепер уже не треба пояснювати-декодувати цей страшний евфемізм епохи... Одеські, київські актори, московська кінодебютантка Любов Орлова сміються, сміються у цьому фільмі: жодного кадру без посмішки. За кордоном, де картина мала шалений успіх, вона взагалі йде під назвою «Москва сміється».

А Москва сміється і далі. 1936-й. Щойно відбушував-відбурхав кількामільйонний так званий «кіровський потік». Океан крові, сліз, нервів, стресів – після загадкового вбивства пітерського сталінського тетрарха. І в грудні того 1936-го – прем'єра фільму «Цирк» того самого режисера. І сміху там знову – без кінця... Себто до самого щасливого кінця фільму.

1937-й. Іван Пир'єв, колись щонайвищого класу «рудий» клоун з театрального напівциркового дебюту Ейзенштей-